

УДК 821.161.2

Новик О. П.,
доктор філологічних наук, професор,
Бердянський державний педагогічний університет
noviop@gmail.com

ПОВІСТЬ В. ТАЛЯ “НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ БУРСАКІВ”: МИНУЛЕ КРИЗЬ ПРИЗМУ РЕВОЛЮЦІЇ

Анотація

У статті розглянуто особливості переосмислення подій минулого кризь призму постреволюційного світогляду Віталія Товстоноса (В. Таля) у повісті “Незвичайні пригоди бурсаків”. Проза відбиває революційні переконання та симпатії автора, персонажі історичного роману увиразнюють ідеологічні переконання В. Таля. Художній опис мандрів бурсаків у дусі авантюрного роману демонструє еволюцію юнаків від подорожніх до бунтарів.

Ключові слова: бунтівник, бурсак, повість, В. Таль.

Summary

The article deals with features of rethinking of the events of the past through the prism of a post-revolutionary Vitaliy Tovstonos' (V. Taly) outlook in the story “Unusual adventures of bursaks”. Prose reflects the revolutionary convictions and sympathies of the author, the characters of the historical novel evoke the ideological beliefs of V. Taly. The artistic description of the bursaks wanderings in the spirit of an adventurous novel demonstrates the evolution of young men from travelers to rebels.

Key words: rebel, bursak, story, V. Taly.

“Незвичайні пригоди бурсаків. Повість з часів XVIII віку” (1929) – твір В. Таля (Віталій Федоровича Товстоноса). Віталій Товстоніс був членом спілки селянських письменників “Плуг”, тому закономірно було б очікувати в його творчості риси масовізму, червоного просвітянства, проте “Незвичайні пригоди бурсаків. Повість з часів XVIII віку” завдяки використанню матеріалу іншої історичної епохи, такої ж буремної, бунтівної, як і часи, коли жив письменник, набуває набагато глибшого звучання, ніж пропагандистська революційна проза того часу. Творчість цього автора загалом позначена спробою проєкції давніх подій на сучасні йому часи.

В. Разживін, досліджуючи жанр історичної повісті в українській літературі першої половини ХХ ст., відносить твір В. Таля “Незвичайні пригоди бурсаків” до повістей того ж типу, що й твори Г. Бабенка, С. Божка, В. Будзиновського, Н. Королеви, І. Крип'якевича, С. Ордівського, Л. Старицької-Черняхівської, М. Ценевича, А. Чайковського та ін. “У них відчутна перевага вигадки, власне історія – це своєрідний фон, на якому відбуваються події, зазвичай або досліджені поверхово, або не задокументовані. У центрі цих повістей вигадані герої, а наявність реальних історичних осіб лише допомагає пов'язати описувані події з конкретним періодом минулого. Значна увага приділена опису побуту, зброї, військової тактики, архітектурних споруд, окремих достеменних реалій з життя того часу, що створює у читача своєрідну ілюзію

достовірності” [5, 84]. У літературознавців зустрічаємо визначення прози В. Товстоноса як історичного детективу, хоча у творі “Незвичайні пригоди...” є окремі детективні риси, а ось риси пригодницького, авантюрного роману, навіть містичної прози, виявлені більш потужно. Подорож з численними пригодами, поява дивних, несподіваних речей (монаша патериця з таємним скарбом), печера розбійників з потайними ходами, чудернацькі поселення в гущавині й на болотах, осада замку як у класичних вальтерскоттівських романах, навіть головні герої-мрійники, що добираються автором за зразком Дон Кіхот / Санчо Панса, – все це наближає до традиції пригодницького роману-подорожі. У дусі авантюрного роману змальовано події звільнення юнаків розбійниками у повісті В. Таля “Незвичайні пригоди...”: з перевдяганнями, балаганним дійством, погонею і стріляниною. Попри це, свого часу В. Державін “Незвичайні пригоди бурсаків” В. Таля назвав історичним романом [2, 34]). Вочевидь при визначенні жанру тут відіграло роль майстерно відтворене історичне тло, на фоні якого розгортаються пригоди мандрівки. Дорога в “Незвичайних пригодах бурсаків” В. Таля стає стежкою, подорожні збиваються на манівці: “Увійшли в ліс. Шумлять тихо дерева, неначе розмовляють про віщось. А стежка робиться ледве помітною, до того ще дужче темніє. Уже з усіх боків ліс наче оточений темними стінами. Уже й стежки нема, так раптом де й ділася, та хоч би й була, то не видно її, бо зробилося зовсім темно” [1, 28]; перетворюється в болото. Структура тексту повісті досить розгалужена, кожен підрозділ має назву, що відбиває зміст змальованих подій: “Хитра робота”, “Утекли”, “Те, чого не сподівалися”, “Марків заробіток”, “Подяка за ласку”, “Січовий орел”, “Причепи”, “В’язниця” та інші. Дивною була перша подорож юнаків із бунтарями: “А ті не шукали стежки, не роздивлялися, куди йти, а йшли собі байдуже, почувачи себе в лісі, мов дома, обминали яри, провалля, знаючи, куди йти” [1, 34], дивна подорож по деревах, що свідчить про впевненість і рішучість благородних розбійників. Вустами Старого, якого автор порівнює з козаком Мамаєм, виголошується можлива подальша доля подорожніх: “Летіть, птахи, куди тягне, – промовив із сумною посмішкою. – Ще, може, побачимося. Коли набридне мандрувати, та покаже вам доля велику дулю, скуштуєте лиха, тоді повертайтеся до нашого гурту” [1, 58]. І саме подорож серед “добрих людей” приносить нещастя подорожнім: крадіжки, побиття, обман і лицемірство, – численні кривди у пошуках правди. Старий постає символом революційних змін у суспільстві, силою народного бунту, що стоїть окремо і від офіційного уряду, і від обивателів, і від січовиків, такий собі правдоборець-революціонер, бунтар, український Робін Гуд, що прирівнюється автором до Омеляна Пугачова, але з українським національним колоритом. Недаремно саме до нього врешті прибиваються юні шукачі правди і волі Марко і Самко. Даниною революційному єднанню всіх народів можна пояснити введення у військо Старого побратимів-бунтарів інших

національностей. Епізодичні персонажі, які допомагають ватажкові, або головним героям за дорученням Старого, різнонаціональні, але здебільшого це простий люд. В. Таль вписує свої погляди на зміну суспільства в історичні події. Симпатію головних героїв завойовує Григор, вже з першої зустрічі, та й очевидно, як сам автор ставиться до нього, хоча характеристика подається очима Самка: “Уподобався йому чогось одразу оцей стрункий, років тридцяти, а може трохи більше, з поголеною бородою й вусами, довгастим обличчям – дуже рухливим і мінливим; на одну хвилину воно робилося то поважне й насмішкувате, а розумні сірі очі то згасали й наче темнішали, то одживали й блищали іскорцями жарту. Одежа на ньому, як на прислужниках у визначних панів: каптанець синюватого кольору з короткими полами...” [1, 172]. Григор мандрував світом, бачив різні порядки і різних панів, був гострим на язик, і кмітливим, ховаючи за показними жартами серйозні думки. Самко, слухаючи Григора, завважує сам собі: “Розуму в нього, коли б не більше, як у ректора в Братському” [1, 187]. Григор задумує визволити з льохів людей і підняти повстання проти пана.

Старий музика Ясько, в історії своєї поїздки з лихим паном виповідає кривди, яких зазнав від пана, маючи неабиякий талант, і терплячи приниження від панів. Таль 182-184. До низки фрагментів твору, які автор уводить у текст для унаочнення панської сваволі, належить і трагічний образ збезчещеної панським управителем дівчини Галі, доньки Яська, що втопилася на Страшній леваді. Знущання Ясько терпів від князя, але коли той почав змушувати на розвагу оплакувати доньку, старий музика збунтувався: “Ні! Не бачити нікому того, як плакав за дочкою, бо то увірвалася струна серця, струна життя!.. А над смертю й лютий кат нехай не посміється! – кинув Ясько панові сміливе слово” [1, 211].

В. Таль відправляє своїх героїв у мандрівку Україною часів руйнування Січі, а саме: час дії – літо 1775 року, допомога юнакам в скрутні часи неочікувано приходить від благородних розбійників, що воюють із панами. Поступово, потрапляючи в різні перипетії, бурсаки здійснюють вчинки, які їх самих роблять благородними розбійниками, що шукають правди й воюють із кривдою. Захоплюючи пригоди двох бурсаків-козацьких нащадків розпочинаються за брамою Братського монастиря міста Києва, а в епілозі читаємо про Самка з Марком, які подалися аж за Кубань і приписалися до чорноморців, що їх зібрав Антін Головатий. Характерно, що повість має продовження.

Красномовні імена бурсаків у повісті ХХ ст. посутньо відрізняються від імен бурсаків у текстах ХІХ ст., зокрема, в романі Василя Наріжного, проте також виконують значну роль і пов'язані з персонами української історії: Марко, Самко. До образу Марка виникає паралель ще одного тексту – “Марко Проклятий” Олекси Стороженка, бо герой наділений не тільки однаковим йменням із ним, але й великою силою. Прив'язкою до давніх

часів є і використані в тексті повісті В. Таля порівняння: про Марка – різні персонажі говорять про хлопця “Перун”, “дійсний Геркулес” та ін.

В. Таль героїзує ватажків Коліївщини Максима Залізняка і Гонту як бунтарів [1, 70], розбійника Омелька Пугача (Пугачова) [1, 41]. Омріяна Січ, куди прямують бурсаки у повісті, поступово перетворюється на живу легенду, вмістилище минулої козацької слави і державності, що згасла під жорсткою царською ласкою. Як пише автор, Маркові уявлення про Січ були туманними: “п’ють та б’ються” [1, 12], а хто, з ким, він не задумувався. Козацький нащадок Самко мріє про пістоль, шаблю і козацьке братство як вольну волю і героїчні вчинки, всіма силами намагається подолати шлях на Січ, що стає шляхом пригод, небезпек і змужніння, але хлопець не задумується, як саме складеться його життя у козацькій вольниці. Заміною вольниці, що змагається за Правду, стають благородні розбійники, бунтарі проти панської сваволі. Це вкладається в ідеологічні постулати радянського автора, який вбачає найперше класову нерівність, а не національну.

А. Луначарський свого часу, переосмислюючи проблему літератури й революції, зазначав: “Революції – це гігантські суспільні потрясіння, що перевертають і кожне індивідуальне серце, і долю кожної одиниці; вони усвідомлюються по-філософськи і художньо засвоюються тільки після закінчення, або інколи в сусідніх країнах, менше охоплених усією цією бурею” [3, 35]. Попри сказане, бачимо тексти, що увібрали в себе ідеологічні моменти, спровоковані революцією навіть у творах з тематикою, безпосередньо не пов’язаною з революційними подіями. У “Незвичайних пригодах бурсаків” образ ватажка Старого овіяний революційною романтикою, образ людини, що до бунту приходиться усвідомлено, переживши чимало принижень: “Бачили ми з ним лиха. Бачили ми з ним волю, бачили й неволю. Цілий рік на турецькій галері сиділи прикуті рядком, прикуті один до одного залізним ланцюгом, та гребли важкою опачиною... То ж то дужі були. Укупі з неволі тікали. Розумний, голінний, козарлюга” [1, 225], – так характеризує січовик Василько. Про подальші подвиги Старого: підготовка гайдамаччини, допомогу Омелькові Пугачову, недовіру Потьомкіну, розбій проти панів, – про все це дізнаємося від різних персонажів, і врешті перед читачем постає цілісна картина становлення бунтівника-революціонера, що вболіває за народ і здатен повести за собою маси.

Л. Троцький писав: “Коли говорять про мистецтво революції, мають на увазі художні явища подвійного характеру: з одного боку, твори, що тематично, сюжетно відтворюють революцію; з іншого боку, твори, що не пов’язані з революцією тематично, але проникнуті нею наскрізь, забарвлені новою, що вийшла із революції, свідомістю. Цілком очевидно, що це – явища, які перебувають, або ж, в крайньому разі, можуть перебувати в зовсім різних площинах” [6]. Стосовно впливу революційної

ідеології на Віталія Товстоноса якраз і можна робити спостереження як за творами другого типу, – такими, що виявляють цей вплив на рівні свідомості. Цьому сприяла і офіційна ідеологія, що культивувалася виданнями, де публікувався письменник: “Плуг”, “Плужанин” та ін.

У повісті “Незвичайні пригоди..” письменник у кінці твору дає частину, названу “Подібне до епілогу” [1, 287], у якій іде мова про подальшу долю тих, що “вирушили на нові землі”. Персонажі твору і читачі довідуються від мандрівного дяка про головних героїв: “Проходив мандрівний дяк через село Козацьке і взявся розмалювати нову церкву всередині. Григор з ним зазнайомився, і дяк розповів, що він був у селі, де оселилися колишні наддніпряни-втікачі вкупі з монастирськими кріпаками. Село те неподалік великого міста Катеринослава” [1, 287]. Продовженням пригод нащадків бунтарів стали інші повісті В. Талья.

Крізь призму світобачення автора, для якого подорож є змогою показати колорит минулих часів, бачимо революційно налаштовані народні маси, героїзацію бунтарства та пошуків правди. В. Таль поєднує розважальний жанр з серйозними проблемами, актуальними для його сучасників, демонструючи знання історії українського народу, створює легкий для читання текст, розрахований на пересічного читача.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. Таль Незвичайні пригоди бурсаків: Повість з часів XVIII віку / В. Таль. – К. : Наш Формат, 2015. – 296 с.
2. Державін В. М. Сучасна українська белетристика / В. Державін // Критика. – 1929. – № 12. – С. 31–51.
3. Луначарский А. В. Литература и революция / А. В. Луначарский // Художественное слово. – 1920. – Кн. 1. – С. 35–38.
4. Нарезный В. Т. Бурсак / В. Т. Нарезный // Нарезный В. Т. Собрание сочинений : в 2 томах. – М. : Художественная литература, 1983. – Т. 2. – С. 7–283.
5. Разживін В. М. До проблеми жанрової диференціації в українській історичній повісті 20–30-х років ХХ століття / В. М. Разживін // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць / за ред. М. І. Майстренко. – Випуск 4.7. – Миколаїв : МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. – С. 81–86.
6. Троцкий Л. Литература и революция [Електронний режим] / Лев Троцкий. – М. : “Красная нов.”, 1923. – Режим доступу : <http://libros.am/book/read/id/358011/slug/literatura-i-revoluciya>

Стаття надійшла до редакції 16 травня 2017 року